

Оксана Любомирівна Протас,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
та соціальної роботи
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника
Україна

УДК 37.091.31

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ В УМОВАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

В статті здійснено аналіз досліджень вітчизняних і зарубіжних учених в напрямку психології та педагогіки творчості та стосовно сутності понять «творчість», «одареність», «творчі здібності», «креативність». Розглядаються основні форми методів та прийомів роботи з учнями для розвитку творчих здібностей у враховуючи механізми творчого процесу.

Ключові слова: одареність, здібності, творчість, творчі здібності, креативність, інтелектуальні здібності.

The article presents the analysis of home and foreign researches in the field of psychology and pedagogy of creativity concerning the concepts of "creation", "talent", "creativeabilities", "creativity". The main forms, methods and techniques for working with students to develop creative abilities considering the mechanisms of the creative process are highlighted.

Key words: ability, talent, creation, creative abilities, creativity, intelligence, inventions.

Сьогоднішні умови життя вимагають від людей бути творчими особистостями, що здатні орієнтуватися, приймати рішення та працювати, а також використовувати нові підходи, ідеї та рішення. Особистість може самореалізуватися та адаптуватися до життя в суспільстві, розпоряджатися потенціалом особистісних ресурсів завдяки дієвим, продуктивним знанням і творчим можливостям.

Саме тому в центрі уваги сучасного загальноосвітнього навчального закладу є турбота про розвиток і формування творчої, всебічно розвиненої особистості. Це викликає необхідність створення певної системи навчання та розвитку творчо обдарованих дітей.

Проблеми здібностей та обдарованості досліджували у своїх працях В. Ананьєв, А. Брушлінський, Г. Балл, П. Гальперін, В. Дружинін, Г. Костюк, І. Кульчицька, Н. Лейтес, О. Матюшкін, К. Платонов, Дж. Рензулі, С. Рубінштейн, Б. Теплов, М. Холодна, В. Шадриков та інші. Розвитку творчої особистості, творчості та творчих здібностей приділили увагу Д. Богоявленська, Дж. Гілфорд, Н. Кічук, В. Клименко, В. Климчук, Н. Кузьміна, О. Кульчицька, В. Моляко, О. Музика, Я. Пономарьов, В. Рибалка, В. Роменець, Р. Стернберг, Е. Торренс та інші.

Виявлення творчо обдарованих дітей та розвиток їхніх здібностей є складним щодо практичної реалізації, тому що поняття творчості є неоднозначним у

розумінні, її критерії не визначені на достатньому рівні через унікальність творчих проявів, адже саме вони та їх суцільна прихованість найчастіше (наприклад, коли йдеться про прояви інтуїції, підсвідомого) не дають можливості застосування під час діагностики лише «звичайних» тестів чи аналізу продуктів діяльності та виховати відповідно до індивідуальних особливостей дітей не легко.

Метою статті є охарактеризування особливості розвитку творчих здібностей учнів в умовах загальноосвітнього навчального закладу.

Вивчення і розвиток здібностей, які лежать в основі процесу оволодіння знаннями є одним із основоположних напрямів підвищення ефективності навчання в загальноосвітньому навчальному закладі. Досліджуючи засоби оптимізації розумового розвитку учнів, потрібно приділяти більше уваги створенню умов для своєчасного виявлення і розвитку їхніх здібностей, творчого потенціалу особистості, а також формування творчого ставлення до світу і себе.

Б. Теплов визначає **здібності** як індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої, мають відношення до успішності виконання діяльності чи декількох діяльностей і не мають відношення до знань, умінь і навичок [10]. Поєднання здібностей, від яких залежить успішність різних діяльностей В. Шадриков називає загальною

обдарованістю. Беручи за основу погляди на проблему обдарованості вітчизняних та зарубіжних учених (Г. Костюка, Н. Лейтеса, Б. Теплова, Т. Чудновського), визначаємо **обдарованість** як особистісне утворення людини, що характеризується підвищеним рівнем розвитку однієї чи декількох здібностей, на основі яких з'являється можливість досягнення високих результатів у певному виді діяльності.

Біологічними передумовами обдарованості є:

- *здатки* – вроджені анатомо-фізіологічні особливості людини, що зумовлюють розвиток здібностей;

- *здібності* – індивідуальні якості особистості, що виявляються в певній діяльності та забезпечують успіх саме в цій діяльності;

- *схильності* – емоційне ставлення, конкретна вибіркова спрямованість на певну діяльність, що заснована на інтересі до конкретної діяльності, потребі у її виконанні, бажанні виконувати її успішно [3, С. 270].

На певному рівні сформованості здібностей до тієї чи іншої діяльності виникають і починають розвиватися *творчі здібності*. Саме якісний стрибок від розвитку здібностей до розвитку обдарованості учені пов'язують зі становленням творчо обдарованої особистості [3].

Творчість – це процес створення нового, що об'єктивно здійснюється у природі або людині. Продуктами творчості є відкриття, винаходи, нові художні образи, твори [4].

Вітчизняний психолог В. Моляко, розкриваючи сутність творчості з позицій психології, зазначає, що «під творчістю розуміють процес створення чогось нового для даного суб'єкта» [3].

Таке розуміння творчості вказує на можливість пошуку механізмів розвитку творчої діяльності ще в дитячому віці. Одним із таких механізмів, на думку вчених, є інвенції. В інвенційно-стратегіальній моделі розвитку творчо обдарованої особистості О. Музики поняття **інвенції** (від латин. *inventio* – винахід) знайшло відображення як природний шлях розвитку творчості. Інвенції розглядаються як спонтанні відхилення в ході діяльності, що виникають у процесі наслідування. Усвідомлення та використання інвенцій з метою отримання творчого результату є одним із механізмів спонтанного розвитку творчості та творчих здібностей [3].

Аналіз літератури підтверджує, що науковці по різному трактують поняття «творчі здібності».

О. Музика розглядає творчі здібності як психічне утворення, яке розвивається за загальними закономірностями розвитку здібностей. Спочатку, оволодіваючи діяльністю, людина розвиває виконавські здібності, а коли вже діяльність освоєна, виникають інвенції, що стають передумовою розвитку творчих здібностей. Творчу обдарованість автор вважає не вродженою якістю, а вищим рівнем розвитку здібностей, який характеризується високими творчими досягненнями [3].

Т. Равлюк розглядає творчі здібності як синтез властивостей особистості, що характеризуються ступенем відповідності певного виду творчої діяльності вимогам до неї та зумовлюють результативність такої діяльності [8].

Людина від народження наділена здатністю до творчості, творчим потенціалом, але механізм творчості може залишитися нереалізованою потенцією. Працює він у тих людей, у яких він встиг сформуватися [4]. У науковій літературі здатність до творчості називають креативністю.

Креативність (від латин. *creatio* – створення) – це творча, новаторська діяльність; творчі здібності індивіда, що характеризуються здатністю до продукування принципово нових ідей і входять до структури обдарованості як незалежний фактор. Під креативністю розуміють здатність породжувати незвичні ідеї, відхилятися в мисленні від традиційних схем, швидко вирішувати проблемні ситуації [7].

Аналізуючи сучасні дослідження цього явища, можна зробити висновок, що не існує однозначної відповіді на запитання:

Чи існує взагалі креативність?

Чи вона є науковим конструктом?

Чи є самостійним процесом креативності, або ж креативність – це сума інших психічних процесів?

Дж. Гілфорд і П. Торренс розглядають креативність як здатність до творчого (дивергентного) мислення, «що йде одночасно у багатьох напрямках», а також спрямоване на те, щоб породити безліч різних варіантів розв'язання задачі.

На думку Е. Торренса, креативність – це загальна здібність, що базується на взаємодії загального інтелекту, особистісних характеристик і здібностей до продуктивного мислення.

Дослідники Д. Векслер, Г. Айзенк, Л. Терме, Р. Стернберг розглядають інтелект і креативність як єдину людську здатність вищого плану, тобто, здатність до будь-якого виду творчості забезпечується, насамперед, високими значеннями загального інтелекту. Г. Айзенк вважає, що немає необхідності, виділяти креативність як особливу здатність.

Проте більшість учених (Дж. Гілфорд, К. Тейлор, Я. Пономарьов) обстоюють правомірність виділення креативності як самостійного фактору, незалежного від інтелекту. Згідно з теорією інтелектуального порогу Е. Торренса при IQ нижче 115–120 інтелект і креативність утворюють єдиний фактор, а при IQ вище 120 креативність стає незалежною величиною.

Учені А. Маслоу, О. Богоявленська вважають, що інтелектуальна обдарованість виступає в якості необхідної, але недостатньої умови творчої активності особистості. До основних рис творчої особистості відносять когнітивну обдарованість, чутливість до проблем, незалежність суджень у невизначених і складних ситуаціях.

Отже, аналіз досліджень показує, що інтелект і творчість мають різну основу, виконують різні функції у процесі пристосування до середовища.

Оптимальним варіантом є їх поєднання, що повинно бути об'єктом і критерієм розвитку творчих здібностей.

Творчі здібності розглядаються як індивідуально-психологічні здібності людини, що відповідають вимогам творчої діяльності і є умовою її успішного виконання та пов'язуються з створенням нового, оригінального продукту, з пошуком нових засобів діяльності тощо.

Аналіз теоретичних досліджень творчих здібностей визначив розуміння їх інтегративного характеру, в якому переплітаються мотиваційні, когнітивні, евристичні, операційні та інші чинники.

А. Лук виділяє такі *творчі здібності*: пов'язані з мотивацією (інтереси, схильності); пов'язані з темпераментом (емоційність); пов'язані з розумовими здатностями (пильність у пошуках проблем; спосіб кодування інформації; здібність до згортання, зчеплення, переносу, оцінюючих дій; цілісність сприйняття; готовність пам'яті; зближення понять; гнучкість мислення, інтелекту; легкість генерування ідей; швидкість мови; професійні здібності; здатність передбачення [5].

Щоб діагностувати та систематично формувати творчу особистість, потрібно знати її властивості, творчі риси. Учені-дослідники [2; 3; 6] виокремлюють такі основні *властивості творчої особистості*: сміливість думки, схильність до ризику; фантазія; багата уява; проблемне бачення; уміння долати інерцію мислення; здатність виявляти суперечності; уміння переносити знання і досвід у нові ситуації; незалежність; альтернативність; гнучкість, самостійність мислення; здатність до самоуправління.

В. Моляко вважає основними якостями творчої особистості прагнення до оригінальності, нового, заперечення звичного, а також високий рівень знань, уміння аналізувати явища, порівнювати їх, стійкий інтерес до певної роботи, порівняно швидке і легке засвоєння теоретичних і практичних знань у цій галузі, систематичність і самостійність у роботі [3].

Творчі здібності самі по собі не гарантують творчих здобутків. Для їх досягнення необхідний «двигун», що запустив би механізм мислення, тобто необхідні бажання і воля, потрібна «мотиваційна основа».

Проблема розвитку творчих здібностей учнів не може бути вирішена без розгляду самого процесу, *механізму творчості*. При цьому, процес творчості, зокрема розв'язання будь-якої творчої задачі, здійснюється за конкретною схемою.

П. Енгельмейер виділив у творчому процесі такі *етапи*:

1) інтуїція та бажання, виникнення задуму (гіпотеза, задум);

2) знання та міркування, відпрацювання схеми або плану, що дає повний або виконуваний план, де наяву все необхідне та достатнє (виконання дослідів, винахід у формі логічної уяви);

3) уміння (конструктивне виконання винаходу) [2].

У структурі творчої діяльності В. Моляко виділяє три цикли: розуміння умови завдання (оцінка умови),

формування проекту майбутньої конструкції (формування гіпотези, задуму) і попереднє рішення (прогнозування остаточного результату). Автор розкриває п'ять основних стратегій творчої діяльності:

- 1) пошуку аналогів (стратегія аналогізування);
- 2) комбінаторних дій (стратегія комбінування);
- 3) реконструктивних дій (реконструююча стратегія);
- 4) універсальна;
- 5) випадкових підстановок [5].

Оригінальна *модель творчої особистості* була запропонована О. Матюшкіним. Структурні компоненти цієї моделі: пізнавальна мотивація, що виражається в дослідницькій, пошуковій активності; здатності долати сформовані установки, звичайні підходи, стереотипи, шаблони; оригінальність, швидке прийняття рішень; розумова здатність; сензитивність до новизни стимулів [6].

Стосовно навчально-творчої діяльності В. Рагозіна визначає такі укрупнені компоненти творчих здібностей особистості:

- а) мотиваційно-творча активність і спрямованість особистості;
- б) інтелектуально-логічні здібності;
- в) інтелектуально-евристичні, інтуїтивні здібності;
- в) світоглядні властивості;
- г) моральні якості, що сприяють успішній навчально-творчій діяльності;
- д) естетичні якості;
- е) комунікативно-творчі здібності;
- е) здібності до самоуправління своєю навчально-творчою діяльністю [9].

Відповідно до названих компонентів творчих здібностей, для розвитку інтелектуально-логічних здібностей учня варто формувати у нього уміння аналізувати; виділяти істотне спільне і відволікатися від несуттєвого (абстрагування); формулювати правильне означення об'єкта, встановлювати родову ознаку і видову відміну; пояснювати, аргументовано викладати і розкривати суть питання, проблеми, способи її розв'язання; доводити, обґрунтовувати.

Інтелектуально-евристичні здібності особистості потребують вміння:

- а) генерувати ідеї, висувати гіпотези, прогнозувати розв'язання творчих задач, висувати оригінальні підходи, стратегії, методи їх розв'язання;
- б) фантазувати;
- в) володіти асоціативністю пам'яті;
- г) бачити протиріччя і проблеми;
- д) переносити знання, уміння у нові ситуації (продуктивність мислення);
- е) відмовлятися від нав'язливої ідеї, переборювати інерцію мислення;
- е) незалежно мислити;
- ж) критично мислити [9].

Спираючись на виокремлені механізми творчого процесу, компоненти творчих здібностей виділяємо основні форми і методи роботи з учнями для розвитку їх творчих здібностей: самостійна робота,

розв'язування творчих задач, науково-дослідницька діяльність, лабораторні роботи, експерименти, ділові бесіди, круглі столи, семінари, конкурси, олімпіади, розвивальні групи, творчі тренінги.

Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних педагогів і психологів [1;6] дав можливість визначити методи і прийоми, які варто використовувати у творчій навчальній діяльності. Серед них: аналогії, асоціації, проб і помилок, психологічної активізації творчості, «мозкового штурму», синектики, фокальних об'єктів, контрольних запитань, алгоритм розв'язання творчих задач.

Для формування світоглядних властивостей творчої особистості, моральних та естетичних якостей, що сприяють успішній навчально-творчій діяльності, комунікативно-творчих здібностей вважаємо доцільно залучати учнівську молодь до діяльності у гуртках, студіях, секціях, факультативах. Також учителі мають практикувати у школі творчі звіти груп художньої самодіяльності, організовувати шкільні та персональні виставки дітей, де учні матимуть змогу представити свої творчі роботи, реалізувати творчі здібності.

Таким чином, досвід багатьох вітчизняних та зарубіжних педагогів і психологів засвідчив про вірогідність успішного формування у школярів якостей творчої особистості. Для цього учням варто надавати максимум можливостей для випробовування себе в творчості, починаючи з найпростіших завдань. Засвоюючи досвід творчої діяльності та характерні для неї процедури, учні починають видозмінювати ті схеми мислення, яким вони вже навчилися, вчать-ся відмовлятися від стереотипів, конструювати нові підходи до осмислення раніше засвоєного або нового змісту.

Використані літературні джерела

1. *Давиденко А.* Науково-дослідницька діяльність учнів – членів Малої академії наук України: Посібн. для вчителів та учнів / А. Давиденко. – Чернігів: РВВ-ЧОІППО, 2001. – 38 с.
2. *Энгельмейер П.* Теория творчества / П.Энгельмейер. – СПб., 1910. – 208 с.
3. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень: Колективна монографія / За ред. В. Моляко, О. Музики. – Житомир: Рута, 2006. – 320 с.
4. *Клименко В.* Психологічна підтримка творчості учня / В. Клименко // Психолог. – 2002. – № 46–47.
5. Лук А. Психология творчества / А. Лук. – М.: Наука, 1978. – 128 с.
6. *Матюшкин А.* Концепция творческой одаренности / А.Матюшкин // Вопросы психологии. – 1989. – № 3. – С. 167–169.
7. *Павлюк Р.* Креативність як складова частина професійної підготовки майбутніх учителів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/16_NPM_2007/Pedagogica/22154.doc.htm
8. *Равлюк Т.* Діагностика та раннє виявлення творчих здібностей учнів / Т. Равлюк // Вісник Львів. ун-ту. – 2005. – Вип. 20. – С. 112–118. – (Серія педагогічна).
9. *Рагозіна В.* Теоретичний аспект проблеми творчих здібностей // Творчість, духовність, гуманізм в просторі освіти: Збірник доповідей науково-практичної конференції. – Вінниця: «Універсум-Вінниця», 1998. – С. 127–132.
10. *Теплов Б.* Способность и одаренность / Б. Теплов, Под ред. Ю. Гиппенрейтер, В. Романова // Психология индивидуальных различий: Тексты. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 129–139.

